

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

GRABIĆ SULEJMAN :

" ILEGALNI RAD U BANJOJ LUCI DO MARTA 1942.GODINE "

L e g e n d a :

- 20 stranica sjećanja otkucanih na mašini ;
- sjećanja notirana u Arhivu 9.juna i 8.septembra 1975.
- SADRŽAJ SJEĆANJA: ilegalni rad grupe oko Abduselama Blekića-Šandora 1941.godine; partizanska veza sa Ponirom; sjećanje na događaje i ličnosti iz ilegalnog rada; provala i hapšenja; slanje u logor St.Gradiška, a potom i Jasenovac; stanje u logorima; puštanje iz logora Jasenovac i dolazak u Banju Luku; odlazak u partizane;
- sjećanja notirana u tri primjerka: original i jedna kopija u Arhivu, a jedna kopija kod autora sjećanja.-

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 809-MG-1V/146

G R A B I Ć S U L E J M A N

Rodjen sam 18. avgusta 1925. godine u Kozarcu. Otac Alija bio je kafedžija, a majka Naila (rođjena Mušić) domaćica. Otac je umro 1928. godine. Sestru Zuhru (udatu Medić) i mene majka je dovela u Banju Luku 1929. godine. Sestru Dju- lu (udatu Hamešević) dala je brici Ahmetu, zvanom Rus, u Pri- jedor jer je bila u krajnje teškim materijalnim prilikama. Iz istih razloga, Zuhru je dala nekom Bajri na Močila u Ba- njoj Luci. Mene je zadržala uzase, a izdržavala se od kraj- nje malih prihoda koje je ostvarivala kao kuharica kod Ham- zage Husedžinovića.

Završio sam osnovnu školu u Banjoj Luci, tzv. Carsku školu kod Sreskog suda. Učiteljice su mi bile Obradović i Tomić, a upravnik škole Vranješević. Otišao sam 1939. godine na obučarski zanat kod Dušana Malinovića. Nešto pred izbija- nje rata uključio sam se u šegrtski hor u Radničkom domu, koji je bio pod patronatom "Pelagića". Sjećam se priredbe u Hrvatskom domu "Nada", održane u vrijeme štrajka, kada je na- stupio šegrtski hor sa pjesmom "Ni sam djavo šegrt nije bio" i jednom ruskom pjesmom o rijeci Volgi.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije, kada je radnja Dušana Malinovića bila zatvorena a on otjeran u lo- gor u St. Gradišku, mene je za šegrta preuzeo Abduselam Ble- kić- Šandor. Dušanov brat Božo Malinović deportovan je 1941. godinu u Srbiju sa porodicom Dušana Malinovića, a Božina je žena (djevojačko prezime Damjanović) kao katolkinja ostala u Banjoj Luci.

Šandor me je uzeo da radim u njegovoj radnji, koja se nalazila preko Vrbasa u tzv. Maloj ćaršiji. U radnji

Arhiv. Doc. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/146

Šandora bio sam jedini šegrt. Kod Šandora su tada radili kao izučeni obučari: Mahmut Hadžić-Bukovača (rođeni brat Kasima Hadžića), herikter Ethem Džaferagić, herikter Franjo Kavčić i Mustafa Šantra. S vremena na vrijeme radili su i drugi, ali su pomenuti radili stalno.

Šandor se prema meni nije odnosio kao poslodavac i majstor, već kao drug i otac. Znao je moju materijalnu situaciju i želio je da mi pomogne, da me primi pod svoje okrilje. Bio mi je kao otac, blizak i drag, a on je i mene volio kao sina i stekao neograničeno povjerenje. Hranio sam se u njegovoj kući kao da sam član porodice.

U početku mi nije davao neke posebne zadatke koji bi bili van stručnog posla, ali me je postupno i skoro neosjetno uvlačio u ilegalni rad. Uvučen sam neposredno u ilegalnu aktivnost, a da to i nisam znao. Obično mi je davao cipele da nosim ovome ili onome, a ja nisam ni pretpostavljao da se u cipelama nalaze cedulje sa saopštenjima. Sjećam se da sam tako išao Smaji Bišćeviću, Ismeti Demirović, Matku Galiću i drugima. Kasnije sam i sam o tome saznao, što mi je i sam Šandor rekao. Postao sam neke vrsti kurirske veze između njega i onih s kojim je neposredno kontaktirao, a takvih je bilo mnogo budući da je Šandorova radnja postala neka vrsta punkta za prijem i dalje slanje materijala koji se slao u partizane.

Raznim kanalima dolazio je materijal koji je trebalo iz radnje ili kuće Šandora dalje prosledjivati u druge punktove (sanitetski materijal, odjeća, obuća, deke, papir za pisanje, municija i oružje, pretežno bombe). Sjećam se kako sam i sam primao materijal od Nafe Harambašić i od domobranskog oficira (Slavko Trenk ?). Materijal se obično donosio u obučarsku radnju Šandora, a potom sam ga odnosio do kuće Osmana Bukića i njegove majke, zatim do Ahmeta Ekića i do Danijala-Dalke Halimića. Ovo su bila tri punkta gdje sam dovozio materijal. U zimskim danima materijal sam prevozio saonicama na koje je bilo pričvršćeno korito. Dio materijala dovozio sam do kuće Bukića u Potoku ili do Ahmeta Ekića, ali je najviše materijala bilo odve-

A. B. Doc. krajine B. Luka

ABK 209-46-IV/146

zeno do kuće Dalke Halimića iznad prvog mlina u Sitarima. Iz Dalkine kuće materijal se izravno odvezio u partizane. Na ovoj vezi sa Dalkom bili su otac i sinovi MLEČNIK: Viktor, Franc, Alojz i Silvio, zatim Viktor Premro i Potočnjak Alojz.

Taj je rad bio veoma intenzivan. Stalno se do- nosio ili dovezio do Šandora, a potom se slao u pomenute punktove. Šandor je odredjivao gdje će šta ići, a ja sam sa- me sprovodio njegova uputstva, odnosno naloge. Jedan dio ma- terijala slao se i u kuću Šandora, koji je stanovao zajedno sa Čerimić Munibom, s tim što je Munib stanovao na spratu, a Šandor sa porodicom u prizemlju. Međutim, u kući se materi- jal veoma kratko zadržavao. To je bilo i normalno jer se za slučaj iznenadnog pretresa moglo i prepostavljati da se u stanu nalazi skriven ilegalni materijal. Zbog toga materijal koji je dolazio u radnju nije išao u kuću, već se u radnji sklanjao do daljeg prosledjivanja.

Jednom prilikom nastala je veoma opasna situa- cija, koja je mogla dovesti do težih posljedica. Šandor je praktikovao da bombe zamotava u papir i tako zamotane stav- lja u cipele, uključujući i one koje su se nalazile u izlogu. Njemci su vrlo često navraćali u radnju da kupuju cipele, naročito one koje smo zvali "salonke". Potražnja ovih cipe- la bila je takva da se nije moglo proizvesti onoliko koliko se tražilo. Takve su cipele njemački vojnici kupovali i sla- li kućama. U jednoj takvoj prilici njemački vojnik je uzeo uzorak cipele iz izloga, par u kome su se nalazile bombe. Podižući ih i držeći u rukama rekao je da su teške. Situa- cija je bila veoma kritična. Šandor se odmah snašao. Pristupio je, uzeo cipele i rekao da su to kalupi. Nešto je znao nje- mački natucati.

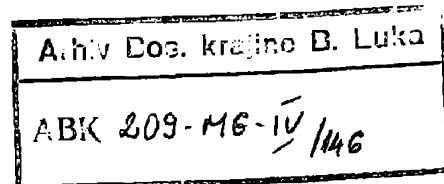
Šandor je bio jako eksplozivian, prilično nagao. Kad se naljuti sav se zacrveni, a od ljutnje nabreknu vratne ži- le. Jednom se, tako, naljutio na nekog Njemaca, vojnika, koji je došao da kupuje cipele. Njemaac je nešto otezao sa kupovinom nastojeći da snizi cijenu. To njegovo zadržavanje u radnji i cjepidlačenje naljutilo je Šandora. Uzeo je cipele iz ruku

njemačkog vojnika i rekao "Kaine leder, kaine materijal, cu špern Baum". To je mucajući teško izgovorio, crven u licu i napetih vratnih žila. Kasnije smo mu se zbog ovoga rugali, ali je on sve to primio kao šalu.

Šandor se više ili manje pouzdavao u sve nas izuzev heriktera Franje Kavčića, koji se družio sa agentima iz redarstva i UNS-a, onim agentima koji su bili iz Zagreba, kao što je i on bio. Zbog toga Šandor nije imao u njega povjerenje. Međutim, i Franjo je primjetio da se nešto ilegalno radi, ali se u to nije htio mješati, a i Šandor je sve to od njega skrivao. Međutim, o onome što je doznao ili mogao doznati Franjo Kavčić nije nikom govorio. Kasnije je uhapšen i bio u zatvoru, ali nikoga nije odao. Njegovi poznanici agenti intervenisali su i ubrzo je pušten iz zatvora.

Jednom me je Šandor poveo u Pivnicu, današnji restoran "Kozara" pored zgrade Skupštine opštine u Titovoj ulici. Tamo smo se našli sa nekim domobranskim oficijrom koji je donio jedan teži paket. Datum ne bih mogao odrediti, ali znam da je to bilo 1941. godine, negdje u drugoj polovini godine. Sjeli smo za sto u jednom uglu. Oficir mi je poručio pivo. Brzo sam ga popio jer mi je Šandor rekao da paket odnesem "na mjesto" u radnju. Iz iskustva sam već znao da to "mjesto" znači da se materijal mora skloniti. Domobranski oficir skinuo je opasač sa pištoljem i rekao mi da to opasem ispod kaputa. Sklonjen u uglu, opasao sam pištolj. Paket sam donio u radnju i sačekao dok dođe Šandor. Ne sjećam se kome sam taj paket poslije odneo, ali je najvjerojatnije da sam ga odnio Dalki Halimiću jer se većina materijala dostavljala do njegove kuće.

Pojedina vojna lica iz redova domobrana dolazila su u radnju Šandora i donosila materijal. Tako je jednom prilikom neki domobranski oficir prolazio sa jedinicom pored radnje i svratio donoseći dva puna ranca, koje je vojnik s njim unio. Nisam siguran, ali mislim da je bio u činu satnika. Ta domobranska jedinica marširala je iz pravca gradskog mosta u pravcu Kotorvaroške ulice (danas: Danka Mitrova). Vjerovatno je išla na zanimanje ili po nekom drugom za-

datku. Pretpostavljam da je bila smještena u Kastelu, ali u to nisam siguran. Pretpostavljam da je bila iz Kastela zbog toga jer je Šandor održavao vezu i sa domobranima u Kastelu. Davno je to bilo i svih se detalja ne mogu sjetiti, ali mi se čini da je ovaj domobranski oficir bio Musliman.

Znam da je Ismeta Demirović na vješt način saznavala od agenta Ratka Paternostera mnogo šta što je bilo veoma dragocjeno. Prije svega, uspjevala je da sazna za mnoga planirana hapšenja. Sve je to dojavljivala Šandoru. Češće je navraćala u radnju i donosila cipele na popravak. Ništa nije posebno govorila osim što je pitala kada će biti gotove. U cipelama bila je cedulja sa obavještenjima, što sam tek mnogo kasnije doznao. Znam samo da mi je uvijek poslije njenog dolaska Šandor davao zadatak da odnesem ove ili one cipele na određeno mjesto. Jedne sam cipele donosio, a druge odnosio. Cipele sam nosio na razne adrese. Znam da sam nosio cipele dosta često Matku Galiću, koji je stanovao u staroj bosanskoj kući preko puta župne crkve.

Dolazili su drugovi iz Bolnice, koji su donosili sanitetski materijal. I ovaj je materijal kao i ostali išao istim kanalima.

Prilikom prebacivanja bombi i municije Šandor mi je davao pištolj sa napomenom da ga upotrebim samo u slučaju nužde. U slučaju upotrebe pištolja, kako smo se ranije dogovorili, trebalo je da se sklonim kod Dalke Halimića. Iz kuće Halimića u slučaju potrebe bio bi prebačen u partizane.

Kuća Dalke Halimića bila je punkt za primanje i slanje materijala i ljudi u partizane. Na ovoj su vezi bili članovi porodice Mlečnik, zatim Premro i Potočnik, a i neki drugi. Veza je bez zastoja funkcionisala sve do provale početkom marta 1942. godine.

Kako sam čuo, agenti i ustaše došli su do kuće Premro Viktora, izvršili pretres, i kod njega našli jedno pismo koje je trebalo da ide u partizane. Viktora su uhapsili i on je, kako sam čuo, provalio porodicu Mlečnik i Alojza Potočnika, a vjerujem i druge. Slijedio je lanac hapšenja. Tada je uhapšena veća grupa partizanskih saradnika i ilegalnih radnika. Među onima koji su tada bili uhapšeni bio sam i ja.

A. H. V. Bos. krajine B. Luka

ABK 209-146-IV/146

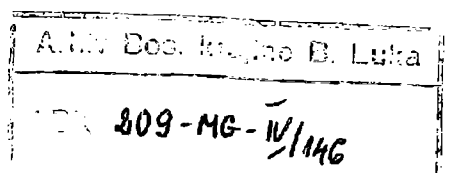
Znam da su Alojza Potočnika u zatvoru mnogo tukli i da je sve izdržavao ne priznavajući ništa. Uprkos batina ništa mu nisu mogli dokazati. U zatvoru nije bio dugo. Neko je od njegovih intervenisao dajući za njegovo izbavljenje zlatninu iz kuće. Na taj su način platili njegovo puštanje iz zatvora. Pošto nisu imali konkretnih dokaza o njegovom ilegalnom radu, potkupljivanjem je pušten iz zatvora.

Oca i tri sina Mlečnik držali su dugo u zatvoru. Mislim da je ono pismo Premro Viktor trebalo da preda nekom od Mlečnika, mislim sinovima. Koliko znam, Mlečnici su se dobro držali pred izlednim organima. Svi su upućeni u logor Jasenovac i tamo su, mislim, likvidirani. Pretpostavljam da su i Premro Viktora poslali u logor.

Spomenuo sam da je punkt za prikupljanje ilegalnog materijala bio i kod Ahmeta Ekića. On je otišao u partizane nešto prije nego što je veza provaljena, nešto prije nego što su nas počeli hapsiti. Medjutim, u partizanima se Ahmet Ekić nije dugo zadržao. Pričalo se da se sam predao ustaškim vlastima. Kad su mene uhapsili, odnosno kad su uhapsili veću grupu ilegalnih radnika početkom marta 1942. godine, Ahmet Ekić je već bio u redarstvenom zatvoru.

Prethodno bih rekao kako je došlo do mog hapšenja. Uhapšen sam krajem februara ili početkom marta. Znam da je bila zima i da sam nakon nekoliko dana iz redarstvenog zatvora u kući Džinića prebačen u Crnu kuću.

Uhapšen sam u obućarskoj radnji Šandora. Naime, ja sam vodio radnju jer je Šandor otišao u partizane. Prihode iz radnje davao sam njegovoj porodici. U radnji su još radili Šantra, Bukovac i Kavčić. U vrijeme kada je došlo do provale, Šandora su obavjestili da će biti uhapšen i rekli mu da se negdje skloni dok se ne prebaci u partizane. Šandor mi je rekao da ću možda i ja biti uhapšen. Posebno mi je naglasio da se čvrsto držim i da ništa ne priznajem. Ako nešto i dokažu, onda treba da se branim kako sam ~~svak~~ sve izvršavao po naredjenju svog majstora i da sam nosio cipele onim mušterijama gdje me je on slao, kao i pakete sa cipelama. Rekao mi je da sam još mlad i da će me iz zatvora pustiti brzo.

Šandor se u prvo vrijeme sklonio kod Matka Galića. Nije mi poznato gdje se sve krio i kojom je vezom otišao u partizane. Prije odlaska rekao mi je da ga u radnji zamjenjujem.

Poslije njegovog odlaska više se ništa nije ilegalno radilo, a niti sam ja bio uključen u ilegalni rad. Poslije odlaska Šandora niko od ilegalaca nije dolazio u radnju, barem oni koje sam ja poznavao. Odjednom je nit prekinuta i niko više nije ništa donosio.

Neposredno nakon Šandorovog odlaska u više navrata dolazio je u radnju neki agent, što smo odmah primjetili premda je nosio iznošeni i poderani zimski kaput. Bio je visok i prilično krupan čovjek. Govorio je da treba Šandora po nekom privatnom poslu. Navraćao je u više navrata i sjedio u radnji i po sat i više pričajući kako je bilo u Beogradu za vrijeme bombardovanja 6. IV. 1941. godine i kakva je situacija u Beogradu u vrijeme okupacije. Na ova njegova pričanja nismo reagirali, već smo samo šutili. Ovaj čovjek, znam, išao je i kući Šandora. Kad je prvi put došao u radnju rekao sam mu kako je Šandor otišao u Komoru i da se više nije vratio. Odgovorio sam onako kako mi je rekao Šandor da odgovorim ako me neko pita gdje se on nalazi.

Zaboravio sam napomenuti da je Šandor obavjestio i svog brata Hajru Blekića da se pripremi jer će i on vjerovatno biti uhapšen. Ja sam dobio zadatak da odem do Hajre i da ga o tome obavjestim. Hajro je tada stanovao u nekoj manjoj bosanskoj kući u ulici iza Crne kuće u pravcu Pobrđja. Ne znam da li je Hajro bio uhapšen jer sam ubrzo i sam bio uhapšen. Šandor mi je tom prilikom rekao da kažem Hajri da se s njim poveže i da će mu reći gdje će se sve skrivati.

Odveli su me u ćeliju zatvora redarstva u kući Džinića. Ubrzo su doveli Smaila Bišćevića i Matka Galića. Koliko se sjećam, prvo su doveli Bišćevića. Uspjeli smo da se na brzinu dogovorimo o detaljima da naši iskazi budu identični. Sa Bišćevićem sam se dogovorio o detalju cipela braon bijele boje koje je on donio na popravak i da se samo radilo o popravci cipela i ništa više. O sličnom detalju dogovorio sam se i sa Matkom Galićem. Ubrzo su nas razdvojili, ali je bi-

Arhiv Dos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-10/146

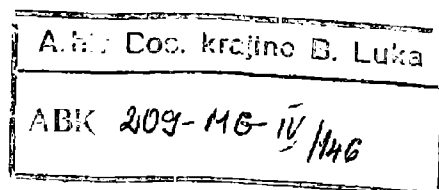
lo veoma značajno što smo uspjeli da se dogovorimo. Imao sam posebna suočenja sa Matkom i Smajom Bišćevićem. Iskazi su bili podudarni. Istragu je vodio šef agenata Anzulović u prisustvu agenta Mire Balvanovića, koji je ranije bio bačvar. Anzulović je imao krajnje fer ponašanje sa željom da ne otežava položaj zatvorenika. Za razliku od njega, agent Balvanović šakom me je udario po nosu govoreći da lažem. Počela mi je teći i krv.

Krvavu maramicu poslao sam u vešu kući. Moju je majku maramica zabrinula. Anzulović joj je dozvolio da me vidi u njegovoj sobi. Želio je da utješim majku i predložio mi da joj kažem da mi je sama počela teći na nos. To sam rekao majci. Anzulović joj je dozvolio da svakodnevno dolazi i donosi mi hranu.

Pošto nisam ništa priznavao, a zapisnik koji je napisao Anzulović nije mogao da me više tereti, sjećajući se riječi Šandora očekivao sam da ću uskoro biti pušten. Sjetio sam se da je i grupa ustaša koja je u radnju došla da me uhapsi rekla da ću biti pušten poslije davanja kratke izjave. Međutim, vrijeme je prolazilo, a ja sam se još nalazio u zatvoru. Nalazio sam se u Crnoj kući jer su me nakon par dana prebacili iz zatvora gradskog redarstva. Iz zatvora Župske redarstvene oblasti (Crna kuća) pušten sam krajem maja ili početkom juna 1942. godine. Znam da je bilo toplo vrijeme.

Iz Crne kuće vodili su me na dva suočenja u gradsko redarstvo (Žinića kuća). Oba suočenja bila su sa Ekić Ahmetom. I na ovim suočenjima bio je Anzulović. Sve ono što je Ahmet znao govorio je Anzuloviću u zapisnik. Govorio je o onome što sam ja donosio od Šandora u njegovu kuću. Govorio je: "Sjećaš li se Suljo da si donosio" i počeo navoditi. Ja sam odgovorio da nisam znao šta nosim, a da sam donosio ono što mi je Šandor kao šegrtu naredjivao.

Ahmetov iskaz bio je optužujući. Nikakvim potpitanjima Anzulović ga nije inicirao da govori, a Ahmet se razvezao da govori. To me je razljutilo i rekao sam Ahmetu: "Da sam želio da idem u partizane ja bih otišao jer mi je šuma bila pod nosom. Pošto nisam bio kriv, nisam ni išao. Ti si, Ah-

mete, možda išao jer si mislio da ćeš gore jesti sira i kajmaka". Anzulović je slušao. Kad sam rekao Ahmetu Ekiću: "Ti si mislio da ćeš se gore poriti više nego neki ovdje...", Anzulović me prekinuo i naredio da me vrata u ćeliju. Ahmetova otvorena priča prilično me naljutila i moglo se desiti da i ja nešto izbrbljam. Na sreću, Anzulović me prekinuo.

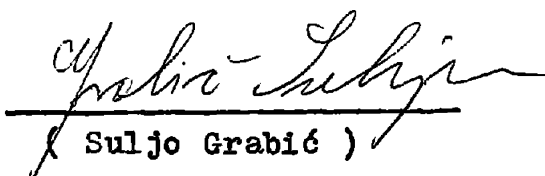
Ahmeta Ekića više nisam vidio. Sreli smo se tek u logoru u Starog Gradišci, a to je bilo kad su me poslali u logor poslije mog drugog hapšenja.

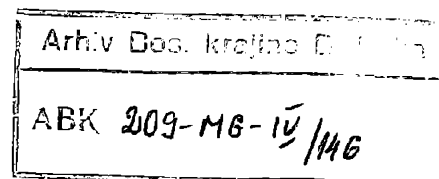
U Crnoj kući bilo je mnogo zatvorenika. Ne bih se mogao sjetiti svih s kojim sam bio. Sjećam se da sam bio sa Šefketom i Ismetom Ekićem, Jovanom Milovanovićem i drugim.

Nakon puštanja iz zatvora nastavio sam rad u obučarskoj radnji Šandora. Međutim, radio sam veoma kratko vrijeme jer su me ponovo uhapsili. Ovaj put su me zatvorili u zatvor Ustaške nadzorne službe u Poljokanovoj kući. Tu su zatvorske ćelije bile na tavanu i u podrumu zgrade. Na tavanu su mahom bile samice sa jednim do tri zatvorenika. Tamo sam se nalazio u toku istrage. Međutim, nisu me vraćali uvijek u istu ćeliju.

Ponovo su me ispitivali o ilegalnom radu i namjeravali su izvršiti dopunu isljednog materijala iz pkk gradskog redarstva. Stekao sam utisak da su po njihovom mišljenju raniji iskazi bili nekompletni ili nedovoljni. U svakom slučaju, nije mi bilo jasno iz kojih razloga sve ponovo preispituju. Jedino što je bilo novo: tražili su obavještenja o Dalki Halimiću. Dalko je, koliko se sjećam, u to vrijeme bio uhapšen pa su u obnovljenom isledjenju sve povezali. Za Dalku sam rekao da ga samo kao Banjalučana poznajem i ništa više, a za ono staro, ništa više od onoga što sam prije rekao.

9. juni 1975. godine
Banja Luka

(Suljo Grabić)

(N a s t a v a k I.)

Saslušavali su me agenti Ferrari, Hrvoje i Franjo. U toku saslušanja su i tukli. Ovaj agent Franjo saslušavao me je u vezi Kavčića. U to je vrijeme i Kavčić bio uhapšen, ali ne znam zbog čega. Za Kavčića sam rekao da je dobar i pošten Hrvat. Kao što sam već ranije rekao, Kavčić je na intervenciju svojih poznanika pušten.

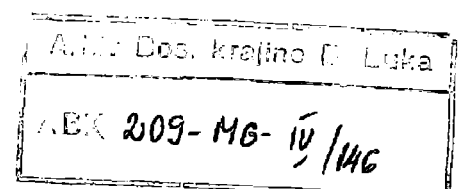
Mustafa Šantra znao je da se u radnji Šandora ilegalno radi. Dosta je mogao znati ili saznati, ali je ostao pasivan, po strani od konkretnog rada. Šandor mi je jednom prilikom rekao da pred Šantrom ne govorim o povjerljivim stvarima. Stoga ne vjerujem da bi Šandor mogao davati Kavčiću i Šantri neke posebne zadatke.

Ethem Džaferić bio je uhapšen još u vrijeme dok je Šandor vodio radnju. U njegovom džepu pronađeni su neki letci. U zatvoru je bio strahovito mučen, ali nikoga nije provalio premda je mogao nešto znati o radu Šandora. Govorilo se da mu je neko ubacio letak u džep i da je neposredno iza toga uhapšen. Koliko mi je poznato, Ethema su odveli u logor i tamo je likvidiran.

U zatvoru UNS-a u Poljokanovoj kući strahovito su mučili neku Zoru (Zora Uzelac ?). Znam samo da je stanovala u Pobrđju, prema Pećinama. Zbog mučenja mokrila je i krv. Medjutim, sve je muke izdržala i ništa nije priznala, odnosno nikoga nije provalila. Koliko sam čuo, kasnije je puštena iz zatvora i ubrzo je otišla u partizane.

Kao i druge, i mene su u zatvoru tukli. Najviše su me tukli Ferrari i Balvanović, koga smo zvali Bačvar. Ferrari je nosio teške gojzerice i najviše je tukao nogama ne obazirući se na mjesto gdje udara. Kada je zatvorenik od mučenja i iscrpljenosti pao, udarao ga je nogama.

Kad su me odveli u podrumsku ćeliju zatvora UNS-a, tamo su već bili Idriz Muhsinović, Dedo Gazić, Ahmet Sitnica, neki Rade (čijeg se prezimena ne sjećam, ali znam da je bio šuster u Čelincu), neki mladić Hadžistević, zvani Miki

ili Kim, tako nešto, kao i još neki. Znam da je bilo više zatvorenika, ali se njihovih imena ne bih mogao sjetiti.

Znam da su nam u ćeliju ubacili provokatora Zijada Hodžića. Mislim da je bio ~~saxxxxxx~~ konfident koga su ubacivali u razne ćelije. Međutim, saznali smo da je konfident i u našoj se ćeliji nije duže zadržao. Zijad Hodžić je kao ustaški špijun učestvovao u otkrivanju i hapšenju Fahreta Dedića.

Nakon izvjesnog vremena odveden sam u logor u St. Gradišku sa četvoricom drugih zatvorenika, uhvaćenih prilikom neprijateljske ofanzive na Kozaru. U logor sam odveden mislim negdje u julu-avgustu 1941. godine. U logoru sam ostao sve do kraja 1942. godine, kada sam sa jednom velikom grupom zatvorenika prebačen u logor Jasenovac.

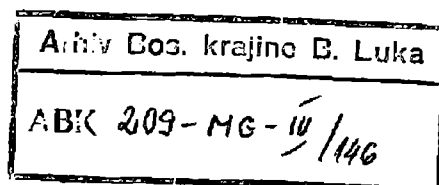
Samom su u logoru St. Gradiška u sobi bili Dedo Gazić, Ahmet Sitnica, Dalco Halimić, Dušan Malinović i drugi. Jedno sam vrijeme radio na istovaru šlepera na Savi, istovaru drva, slame i drugog materijala, a kasnije sam prebačen u obučarsku radionicu.

U ranim jutarnjim satima postrojili su nas i u koloni smo krenuli u pravcu Okučana. Rečeno nam je da nas vode na željezničku stanicu da bi nas prebacili u Njemačku na rad. U to jesmo i nismo vjerovali; u svakom slučaju, išli smo u neizvjesnost. U Okučanima su nas ukrcali u zatvorene vagone za stoku. Dovedeni smo u logor Jasenovac koji je još tada bio po zlu čuven.

Naša je grupa bila sastavljena pretežno od muškaraca. Pretežno su to bili zarobljenici iz perioda ofanzive na Kozaru i stanovnici koje su deportovali u logor. Mislim da su u ovoj koloni bile sestre Dragica i Antonija Banušić, sestre Kapor i još neki iz Banje Luke.

Na ulazu u logor temeljito su nas pretresli. Sve što su kod nas našli odmah su oduzeli. Odvedeni smo u jednu baraku. Tako je počeo život u ovom logoru.

Kada smo išli na rad, išli ~~pod~~ smo pod stražom. Vodili su nas i na okopavanje kukuruza i graha na desnoj

obali Save. Ustaše su se među nama kretale na konjima. Svi su oni imali korbače s kojima su nas tukli. Bio je to rad robova ali je naš položaj bio gori od njihovog.

Nažalost, među logorašima bilo je takvih koji su služili logorskim vlastima, ustaškim interesima. Na glavi su nosili ustaške kape, ali bez ustaškog emblema. Radili su na raznim pomoćnim poslovima nadzora. Kao nadzornicima dato je pravo i da tuku logoraše, a to su svoje "pravo" koristili. Naročito je bio zloglasan neki Rade, čije mi prezime nije poznato, kao ni odakle je.

Na poljoprivrednim poslovima dovodili su nas na određenu površinu koju je trebalo obradivati. Od "nadzornika" dobili smo zadatke šta treba raditi. Oko cijele grupe rasporedile su se ustaše da bi nas držali pod prismotrom. Pobjeći se nije moglo jer su postavili mitraljeze u širem krugu oko nas da bi se moglo kontrolisati naše kretanje. Sem toga, dio naoružanih ustaša bio je na konjima.

Tukli su nas kada su nas dovodili i odvodili sa posla, a da i ne pominjem udaranje korbačem u toku rada. Postupak prema nama bio je gori nego prema životinjama.

Medjutim, i u takvim uslovima bilo je uspješnih bjegstava. Jednom smo, tako, radili na okopavanju kukuruza. Počela je da pada jaka kiša, odnosno nastupilo je strašno nevrijeme. Ustaše su se od nevremena sklonile u napuštene kuće u blizini. Bilo je tamno i kiša je lijevala kao iz kabla. Oni logoraši koji su sa konjima vršili zgrtanje kukuruza ispregli su konje, uzjahali i u galopu pobjegli prema planini Prošari. Bilo ih je oko dvadeset. Ustaše zbog nevremena nisu ništa primjetile. Kasnije je organizirana potjera, ali nikoga nisu doveli. Pretpostavljam da su se svi dočepali slobode.

Nakon njihovog bjegstva povećana je kontrola, a ishrana je, i onako slaba, postala još gora.

Moram napomenuti da je moral među logorašima bio krajnje nizak. Svi su bili utučeni, gladni, bezvoljni, iscrpljeni radom i uslovima života. Većini je bilo svejedno šta se s njima zbiva, bez ikakve volje da se suprotstavljaju, da se bore za život, da pružaju otpor. U ljudima je bila ubi-

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/146

jena ljudskost, pa čak i povjerenje. Jedni su u druge sumnjali, jedni su drugima činili razne pakosti. Kratko rečeno, i kod mnogih logoraša život nije bio ojenjen.

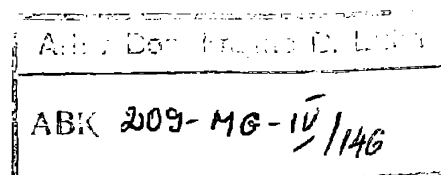
Nekom amnestijom, kako pretpostavljam, bio sam pušten. Za moje puštanje iz logora Jasenovac posebno se založio Besim Husedžinović, sadašnji advokat u Prijedoru, koji je tada radio u Zagrebu. Molbu je napisao nakon oklijevanja dr Asim Džinić, kod koga je moja majka radila kao kuharica.

Kada su me prozivali, nisam ni pretpostavljao da će 20. decembar 1943. godine postati značajan datum u mom životu, dan mog oslobodjenja. Kada su pročitali jedan veći spisak rečeno nam je da ćemo biti pušteni na slobodu. U to nismo vjerovali jer se lako dolazilo u ovaj zloglasni logor, ali je teško ko živ iz njega izašao. Nismo vjerovali da smo grupa onih koje će stvarno pustiti iz logora jer je ranije bilo zaista mnogo slučajeva da su grupe "odvodili na slobodu" da bi ih sve skupa streljali, odnosno zvjerski poubijali.

Medjutim, nas su doveli na željezničku stanicu i rekli da "idemo na ručak kod poglavnika Ante Pavelića". Kad su nas ukrcali u teretne vagone tek smo tada bili osvjedočeni da nas neće odmah pobiti. Bilo nam je svejedno gdje nas vode jer uslovi ne mogu biti teži nego što je u Jasenovcu. U grupi je bilo dosta ljudi iz Zagreba i Varaždina. Došli smo u Zagreb. Odveli su nas u zatvor na Savskoj cesti (što sam tek kasnije saznao jer je to bio moj prvi dolazak u Zagreb). Dok su nas vodili neki su dobacivali: "Da li su to zarobljeni partizani?".

U zatvoru nas nije niko saslušavao, ništa nas nisu pitali i ništa posebno preduzimali. Tako je proteklo vrijeme u trajanju od oko 18 dana. Rekli su nam: "Vi ste popravljeni. Sad možete da služite poglavniku Anti Paveliću. Treba samo da izaberete oružane snage NDH gdje ćete služiti!".

Jednog dana pustili su me na slobodu. Dali su mi otpusnicu iz zatvora. Vozom sam krenuo za Okučane. Voznu kartu nisam dobio, a smatrao sam da otpusnica važi kao vozna karta. Medjutim, niko me nije pitao za kartu. U Okučanima sam se susreo sa Čejvanom iz Banje Luke, koji je vozio taksu. Pitao me je za svog sina Medu (tako smo ga zvali). Rekao sam mu da

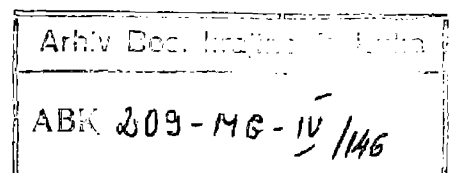
je on ostao iza mene u logoru Stara Gradiška i da ne znam šta je s njim. Sjedili smo u gostionici. Platilo mi je hranu i piće. Bio je predusretljiv i našao je jednog šofera koji me je besplatno prevezao do Banje Luke u kabini jednog kamiona koji je prevozio neku robu.

Došao sam u Banju Luku 29. decembra 1943. god. Već u februaru 1944. mobilisan sam u domobrane. U međuvremenu radio sam tu i tamo kod pojedinih privatnika za neku manju zaradu. Još sam fizički bio iscrpljen jer je trebalo vremena da se od posljedica boravka u logoru oporavim. Pokušao sam se povezati, ali su me gledali s nepovjerenjem. Veze su bar za mene bile prekinute jer su oni s kojima sam ranije bio povezan već otišli u partizane, a drugi su bili ili u zatvoru ili su odvedeni u logor. Novu vezu nisam mogao uspostaviti.

U domobranima sam ostao oko 4 mjeseca. Prvo sam služio u Petrovaradinu jedno dva mjeseca, a potom sam rasporedjen u Veterinarsku satniju u Vinkovce.

Po dolasku u Banju Luku opet sam povremeno tu i tamo radio. Tek u prvoj polovini juna 1944. godine preko Baručije u Gornjem Šeheru uspostavio sam vezu i preko Han Kola došao u partizane. Prebačen sam u XIII krajišku udarnu brigadu i rasporedjen u II četvu I bataljona. Komandant brigade bio je Pero Kasap, a komandant bataljona Mirko Sarač. Komesar brigade bio je Banjac. Svi su oni bili iz Ribnika. Uglavnom cijela komanda i borci bili su iz Ribnika i bližeg područja.

Sa brigadom učestvovao sam u svim njenim akcijama, izuzev vremena dok sam poslije ranjavanja ležao u bolnici. Brigada je stekla slavu u borbi sa četnicima i zbog njenih borbenih uspjeha bila je strah i trepet za četnike. Zbog toga je i dobila poznati naziv "Garava". U vrijeme partizanskog napada na Banju Luku u septembru 1944. godine naša je brigada napadala na Novu Topolu i Bos. Gradišku. Poslije se brigada kretala u pravcu Kostajnice i Bos. Novog. Sudjelovali smo i u borbama za oslobodjenje Zagreba. U Zagreb smo ušli preko Gorice, gdje smo vodili borbe

naročito kod crkve jer je na zvoniku bio postavljen ustaški mitraljez. Zatim smo produžili marš preko Zidanog Mosta i Celja u pravcu jugoslovensko-austrijske granice. Međutim, sa granice smo povučeni i vraćeni u Bosnu jer je brigada dobila zadatak da vodi borbe protiv četnika, koji su u to vrijeme u Čardacima kod Mliništa napali na voz i izvršili pokolj putnika. Brigada je hitno pozvana da dođe u Bosnu jer je imala ogromno iskustvo u akcijama protiv četnika.

Brigada je bila u sastavu 39. divizije. U borbi koju je vodila brigada u Han Bili kod Viteza sa njemačkim i ustaškim jedinicama nakon oslobođenja Travnika ranjen sam u potkoljenicu desne noge 19. ili 21. februara 1945. godine. Prebacili su me u partizansku bolnicu u Travniku, a zatim preko Donjeg Vakufa i Travnika u bolnicu u Ljvnu. Tu je bolnica bila u bivšem mektebu. U bolnici sam bio do 1. maja 1945. godine, kada sam ponovo došao u svoju jedinicu lociranu na području Jajca.

O Miri Balvanoviću ne bih mogao dati neke značajnije podatke. Bio je agent Župske redarstvene oblasti. Jednom je prisustvovao mom saslušanju kad me je tako udario po ustima da mi je i krv potekla.

Šef agenata Anzulović bio je dosta dobar i veoma fer u toku saslušanja. Zatvorenike nije uopšte tukao, a ni pokazivao namjeru da bilo šta okrivljenicima podmetne ili da na bilo koji način oteža njihov položaj.

Zijad Hodžić bio je ustaški agent, odnosno agent ustaške nadzorne službe, koja ga je kao konfidenta u bacivala u ćelije zatvorenika. On je prokazao Fahreta Dedića i njegovom je krivnjom on i uhapšen. Negdje 1945. godine, kako sam čuo, našao se u Njemačkoj i pokušao da predje u Francusku. Ali, nije mi poznato da li je u tome i uspio.

Od agenata u BANJOJ LUCI znam za zloglasnog Kolonića, neku Šaćiru, Ratka Paternostera zvanog Pater, Siteka, Feraria, Davora Hrvoju, nekog Franju, Miru Balvanovića, Vajsa i još neke kojih se sada ne mogu sjetiti.

Spomenuo bih i ključare zatvora UNS-a: Pavla

A. i. . Doc. krajino B. Luka

ABK 209-146-10/146

Komeričkog, nekog Juru iz Like i nekog Tomu.

Agent Šaćira, čije prezime ne znam, stalno se kretala u muškoj odjeći, uvijek u pantalonama i muškoj frizuri. Skoro uvijek bila je u društvu Kolonića. Stanovala je preko Vrbasa. Znam da je bila iz Banje Luke. Za nju se govorilo da nije ni muško ni žensko. Moj majstor Abduselam Blekić-Šandor upozorio me je da je vrlo opasna. Uhvaćena je još prilikom prvog napada na Banju Luku 1. januara 1944. i ubijena.

Ibrahima Kolonića znam po vidjenju. Mada su se moja i njegova majka pazile kao starije žene, ja s njim nisam imao nikakve kontakte jer sam ga izbjegavao znajući da je zloglasni ustaški agent. Njegova je majka stanovala negdje kod djačkog konvikta preko Vrbasa.

Agent Sitek radio je u UNS-u. Vršio je samo dnevna, i to samo povremena saslušanja. Bio je među agentima, što sam iz držanja primjetio, neka vrsta šefa koji je usmjeravao istragu. Ukoliko je prisustvovao u istrazi postavljao je po koje pitanje interesirajući se za neke pojedinosti.

Davor Hrvoje djelovao je dosta blago, ali je na taj način uspjevao da od nekih uhapšenih pojedinaca izvuče priznanje ili informaciju efikasnije nego oni koji su tukli. U našim podjelama agenata u to vrijeme, on je tretiran kao "fin". Družio se sa Franjom Kavčićem i agentom Franjom iz Zagreba. Kad je Dalko Halinić u istrazi spomenuo da sa Franjom Kavčićem ~~znatno~~ poznaje, Hrvoje ga je prekinuo rekavši da kleveta poštenog Hrvata. Dalko je u istrazi odgovarao na pitanje koga sve poznaje koji rade sa Šandorom pominjući radnike u njegovoj radionici.

Pavle Komerički bio je homoseksualac. Uvijek je namjerno dolazio kad su se zatvorenici kupali. Čak je nekima davao i homoseksualne ponude. Da bi se stekla prava slika o tom kupanju treba imati u vidu da se nismo kupali u kupatilu, već na jednom improviziranom mjestu za kupanje na tavanu zgrade. Voda se nalazila u jednom buretu, a ispumpavala se ručnom pumpon.

Pavle Komerički stanovao je u prvoj ulici lijevo iza crne kuće (danas: Karabegovića ulica) na samom uglu

A. B. D. Don. krajno B. Luka

ABK 209-MB-IV/146

u jednospratnoj zidanoj zgradi, na suprotnom uglu gdje su sada društvene prostorije kluba BSK (gdje je nekada bio mekteb). Koliko znam, Pavle Komerički bio je iz nekog mjesta kod Zagreba, a došao je u Banju Luku sa zagrebačkom ekipom agenata 1941. godine.

Ključar Tomo, kome ne znam prezime, uobičavao je uvijek govoriti "ribice moje" kada nas je izjutra puštao na umivanje ili u klozet. Njegova je dužnost bila i da pregleda hranu koja se dostavljala zatvorenicima. Kad su zatvorenici imali prilike da dobiju neku hranu iz vlastitih kuća i sam je uzimao dio te hrane, pa čak okolo i grizao pogaču ili kruh.

Rifata Džinića znam još iz predratnog vremena. Znam da je studirao i da je neki fakultet završio, ali ne znam gdje je prije rata radio. Za vrijeme rata prišao je ustaškom pokretu i aktivno u njemu radio. Stanovao je preko Vrbasa u bosanskoj kući na sprat, upravo preko puta kuće Hasan bega Džinića. Bio je dosta visok i proćelav. Poslije rata bio je osuđen na smrt, ali je pomilovan i kazna mu je smanjena na 20 godina. Mislim da ni to vrijeme nije odležao jer ga je zahvatila neka amnestija. Sada se, kako sam čuo, nalazi u Sarajevu.

Zaboravio sam spomenuti neke detalje vezane za moj boravak u logoru Jasenovac. Možda bi bio interesantan detalj izrade čizama za ustaškog zlikovca Ljubu Miloša.

Naime, radio sam u "kožari" koja je bila van logorskog kruga. U obućarskoj radionici radilo nas je oko 10-12 obućara. Sjećam se nekog Franje iz Zagreba, heriktera, šepavog i niskog čovjeka, zatim dobrih obućarskih majstora Kiralj Šandora i Vali Polaka, kao i jeanog ljekara Jevrejina koji je po liku mnogo podsjećao na Mošu Pijade, dosta starijeg od nas.

Ljubo Miloš došao je u kožaru i zatražio da mu se izrade čizme po mjeri. Tražio je da te čizme ja radim jer sam rekao da sam obućar-čizmar zbog čega su me i prebacili u obućarsku radionicu, odnosno "kožaru", mada nikada u životu nisam pravio čizme, a ni prave cipele. Kod Šandora sam

Arhiv. Doc. krajevine B. Luku

ABK 209-146-11/146

uhapšen dok sam bio još šegrt, znači još u vrijeme dok sam radio pomoćne i manje obućarske poslove, mahom krpljenju obuće. Kao "obućara" prebacili su me u "kožaru" da radim na izradi obuće i "moje specijalnosti" - čizama. To je rečeno Ljubi Milošu, koji je zbog toga i insistirao da mu ja izradim čizme.

Našao sam se u teškoj situaciji, ni malo zavidnoj. Nisam znao izradjivati nove cipele a kamoli čizme. Ljubo Miloš je kod uzimanja mjere naglasio da moraju biti tanke kao čarapa jer ukoliko ih ne napravim da budu takve treba da znam šta me čeka. Znao sam šta ovo znači i kako ću završiti ako čizme ne završim na vrijeme i ako ne budu "tanke kao čarapa".

Znači, trebalo je i kožu pripremiti, što je samo za sebe predstavljalo problem. Omekšavanje kože predstavljalo je poseban problem koji je za mene bio nerješiv.

Međutim, pritekli su mi u pomoć moji drugovi logoraši iz obućarske radionice. Po odlasku Ljube Miloša iz radionice odmah su mi prišli Kiralj Šandor i Vali Polak i rekli da se ne brinem jer će sve to oni uzeti na sebe. Bili su vrsni majstori i za čizme i za ostalu obuću, posebno iskusni u izradi čizama. Oni su i napravili čizme. Da se ne bi posumnjalo da ja ne izradjujem čizme, pri svakom ulasku ustaša u radionicu oni su deturili čizme do mene i ja sam ih uzimajući u ruke praveći se da oko njih i na njima nešto radim. Naime, ustaša Ljubo Miloš interesirao se kako napreduju poslovi na izradi čizama.

Stekli su utisak da ja izradjujem čizme. Međutim, radili su drugi za mene. Naprimjer, herikter Franjo izvadio je kako se to kaže "srce kože", najmekši i najfiniji dio. Daljim radom koža na sarama čizama bila je stvarno meka "kao čarapa". Konačno, čizme su bile izradjene.

U pratnji dvojice ustaša pod oružjem čizme sam odnio u stan Ljube Miloša u gradu Jasenovcu. Odmah ih je obukao i bio veoma zadovoljan, što je dao do znanja. Za nagradu, njegova žena mi je donijela u tanjiru puru sa čvarcima, što sam halapljivo pojeo. Međutim, masnoća pure sa čvarcima izazvala je proljev jer izglađen logorski stomak ni-

A. H. Doc. krajine B. Luka

ABK 209-146-17/146

je mogao podnijeti masnoću. Prvi put sam u logoru bio sit, ali me je to koštalo.

Ljubo Miloš dolazio je dosta često u obilazak, a posebno noću. Stalno smo očekivali pokolj i u toj smo atmosferi živjeli iz dana u dan. U svim tim obilascima on se kretao u praznji ustaša.

Među zloglasnim ustašama bio je i neki Marčičić, nizak čovjek s brčićima. Bio je nasmijan i kada je odabirao za streljanje i kada je ubijao. Bio je to smješak patološkog tipa. Jedno vrijeme bio je i u Staroj Gradišci, kao i pop Brekalo.

Ubistva su bila stalno prisutna pojava. Znalo se da se ne vraćaju oni koji idu preko Save u tzv. Građinu. Tamo su vršena grupna ubijanja. Masevne grobnice svuda su bile rasute.

Rome koje su dovođili u za njih namjenjeni "ciganski dio" nisu dugo zadržavali jer su ih grupu po grupu likvidirali. Sjećam se kako su doveli transport Roma iz Srema 1943. godine i odmah počeli sa likvidacijom. Od Roma su uzimali odjeću i deke i davali ih logorašima.

U dijelu logora Jasenovac nazvan C-3 bio je prije mog dolaska i Safet-Fric Filipović. Kad sam doveden u logor C-3 bio je već likvidiran jer se o njemu i u javnosti pročulo. Nalazio se u glavnom dijelu logorskog kruga kod Ciglane. Od ostalog dijela bio je otvoren bedljikavom žicom. Bolje rečeno, bio je to otvoren prostor ogradjen žicom i u njemu su logoraši bili pod vedrim nebom izloženi dejstvu hladnoće i atmosferilijama.

Popa Brekala znam kao zloglasnog ustašu u svešteničkoj odjeći. U logoru je nedjeljom držao misu na koju su morali ići svi katolici i pravoslavci. Muslimani su petkom išli na bogosluženje u jednu prostoriju, koje je obavljao neki hodža iz Bos. Građiške u ustaškoj uniformi. Interesantno je da su na isti vjerski obred išli i ustaše-Muslimani.

Petkom u 11 sati prestajali smo sa radom. Tada se išlo na uzimanje abdesta. Nakon toga išlo se na vjerski obred koji je trajao od 12 do 12.30 sati. Vjerski obred trajao je nekad duže nekad kraće, kako se hodži prohtjelo.

A. H. Dos. krajine B. Luka

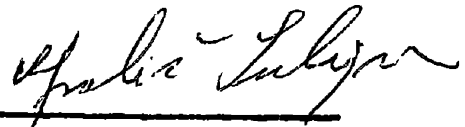
ABK 209 - MG - IV/146

Bilo je i pojedinačnih bjegstava, ali ova su bjegstava rijetko uspjevala. Čak i oni koji su uspjeli pobjeći iz logorskog kruga ubrzo su bili uhvaćeni. Trebalo je poznavati okolinu i naći mjesto gdje će se čovjek moći skloniti, a to je bilo veoma teško.

Jezero u krugu logora Jasenovac imalo je neko čudno svojstvo da apsorpira ono što se u njega baci. Tako su i oni koji su u jezero bačeni ostajali u njemu, kao u nekom živom blatu koje sve guta, proždire. U jezero su bacali pojedinačno kada se pojedinom ustaši prohtjelo da nekog ubije u zadovoljenju patoloških nagona.

Neke logoraše bacali su u Ciglanu gdje se pekla cigla. Najmera im je bila da peć u ciglani pretvore u neku vrstu krematorija, ali su od toga odustali jer je "kremacija sporo tekla". Brže im je bilo da mrtve ubacuju u nasovne grobnice, koje su potom logoraši zatrpavali.

8. septembar 1975. godine
Banja Luka

(Sulejman Grabić)

